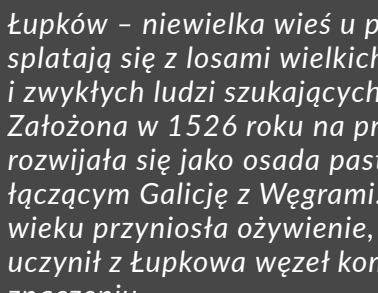

DZIEJE ŁUPKOWA OD WSI KRÓLEWSKIEJ DO MIEJSCA PAMIĘCI

Wojciech Wesołkin
Marcin Czarnowicz
Marta Grabek-Niekraszewicz

Łupków – niewielka wieś u podnóża Karpat, której dzieje splatają się z losami wielkich mocarstw i zwykłych ludzi szukających tu swojego miejsca na ziemi. Założona w 1526 roku na prawie wołoskim, przez wieki rozwijała się jako osada pasterska na szlaku handlowym łączącym Galicję z Węgrami. Budowa kolei żelaznej w XIX wieku przyniosła ożywienie, a słynny tunel pod przełęczą uczynił z Łupkowa węzeł komunikacyjny o strategicznym znaczeniu.

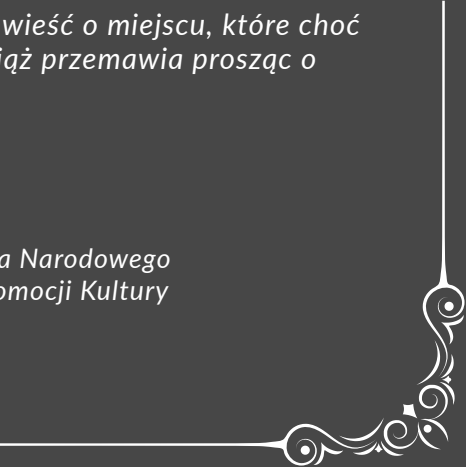
To właśnie ta lokalizacja sprawiła, że w XX wieku wieś stała się świadkiem i ofiarą dramatycznych wydarzeń – krwawych walk I wojny światowej, wojennych zniszczeń i powojennych wysiedleń, które położyły kres trwającej przez wieki historii tej społeczności.

Dziś Łupków jest miejscem pamięci. Wśród zalesionych wzgórz trwają pozostałości cerkwiska i cmentarza wojennego, gdzie spoczywają żołnierze obu stron walczących z sobą w Wielkiej Wojnie.

Prowadzone tu badania archeologiczne odświeżają kolejne warstwy zapomnianej przeszłości, a zaangażowanie społeczników przywraca godność tym, którzy tu żyli, walczyli i tutaj spoczęli.

Niniejsza publikacja to opowieść o miejscu, które choć przez lata zapomniane, wciąż przemawia prosząc o pamięć.

Dofinansowano ze środków
Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego
pochodzących z Funduszu Promocji Kultury

LUPKÓW NA PRZESTRZENI WIEKÓW

Przełęcz karpackie od wieków stanowiły trakty komunikacyjne ułatwiające eksplorację przez człowieka, kontakty handlowe, polityczne oraz inwazje zbrojne. Jednym z nich była droga od wieków przechodząca doliną rzek Laborec i Výrava przez Beskid w dolinę rzek Osławica i Osława. Odkryte w otoczeniu przebiegu tego traktu zabytki z okresu kultury ceramiki sznurowej w postaci kamiennego toporka oraz żelaznego grotu włóczni datowanego na połowę II wieku n.e., związanego z kulturą przeworską, wskazują na wczesną obecność człowieka w tym terenie jak również obecne kontakty z Cesarstwem Rzymskim. Potwierdzają to znalezione w przebiegu tego traktu monety z czasów rzymskich oraz średniowieczne informacje z XI i XII w. o wyprawach handlowych kupców żydowskich z Moguncji, docierających poprzez przełęcz karpackie do Kijowa na Rusi oraz pochodzące z XII i XIII w. informacje o kontaktach węgierskich z ówczesnie ruskim grodem Sanok¹.

Obszar leżący po północnej stronie wyżej wzmiankowanego obniżenia Karpat, będący terenem późniejszej lokacji wsi Łupków, należał w średniowieczu do Rusi Halicko-Włodzimierskiej, czasowo do Królestwa Węgierskiego a następnie do Rzeczypospolitej.

Kiedy 6 sierpnia 1526 r. starosta sanocki Mikołaj Wolski wydał dla Olechny i Iwaśki, braci ze Szczawnego, dokument lokujący na prawie wołoskim wieś Lubkow nad potokiem o tej samej nazwie, w dobrach królewskich ziemi sanockiej województwa ruskiego z gwarancją 24 lat wolnizny dla kmieci, to w patencie nadania posiłkowano się już wcześniej ustalonymi nazwami gór, gruntów i potoków.

Wieś była jedną z 16 lokowanych początkiem epoki nowożytnej pierwszej połowy XVI w. na prawie wołoskim, opartym o pasterskie zasady gospodarowania, w górskich dobrach królewskich Rusi Czerwonej. Lokacja Łupkowa miała zintensyfikować wykorzystanie gruntów wcześniej należących do Smolnika.

Nadane sołectwo obejmowało: 6 łanów z obszarami, młyn, nawsie, karczmę, kunicę od dziewcząt wychodzących za mąż do innych wsi,

[1] J. Machnik, *Ze studiów nad kulturą ceramiki sznurowej w Karpatach Polskich*, „Acta Archeologica Carpathica” t. 1-2, MCMLX, s. 55 i 69; P. N. Kotowicz, *Strażnicy szlaku? O jednym grocie włóczni z okresu wpływów rzymskich z sąsiedztwa Przełęczy Łupkowskiej*, „Bieszczady Odnalezione”, 2015, nr 3, s. 65-71; Ю. Тарнович „Княже місто Сянік, Кракіе 1941, s. 8; T. Lewicki, *Południowe stoki Karpat w świetle opisu AI-Idrińskiego (1154 r.)*, „Etnografia Polska” VI, Wrocław-Warszawa-Kraków 1962, s. 65-66; Лемонусь по Ипатскому списку. Спб., изданіе Археографической комиссії, Петербург 1871, s. 282, 480 i 509; J. Długosz, *Dzieła wszystkie*, Kraków 1868, t. IV, s. 346; P. Dąbkowski, *Ziemia Sanocka w XV stuleciu*, Lwów 1931, s. 23; *Galicja na Józefińskiej mapie topograficznej 1779-1783*, t.5, cz. A, red. W. Bukowski, B. Dybaś, Z. Noga, Kraków 2014, s. 43.

trzecią część od rozpustów z racji rozwodów, szóstą część pochodzącą z czynszów i danin, trzecią część z kar wielkich, zagrodników rzemieślników, sadzawki, barcie. Sołtys był wolny od służby wojennej, winien za to jeździć z listami na Węgry. Każdy kmieć po upływie 24 lat wolnizny winien był z pół łanu płacić rocznie 15 gr., dawać ser wołoski, popręg, dziesiątego wieprza, dwudziestego barana lub od 100 trzy jagnięta, wojenne 4 gr., podatek 4 gr. Od barci kmiecie winni byli dawać po pół gr., od pnia lub miód według sprawiedliwości, a szosta część przypadła sołtysowi. Każdy miał dawać po 6 pstrągów, z których szosta część przypadła sołtysowi. Kmiecie zobowiązani byli do pracy na rzecz sołtysa przez 3 dni rocznie, na wiosnę i w lecie oraz musieli mu oddawać na Boże Narodzenie po 2 koguty i 2 chleby, a na Wielkanoc po 2 kołacze i 30 jaj. Żaden mieszkaniec zbiegły z innych dóbr nie mógł być wydany. Młynarz otrzymał pół łanu gruntu. Dokument potwierdzający powyższe został w 1548 r. potwierdzony przez króla Zygmunta Augusta, a staraniem szlachcica Bazylego Łupkowskiego wpisano go do księgi starostwa sanockiego. Wykazano w nim dwóch sołtysów². Patent lokacyjny Łupkowa przewidywał jeden łan gruntu jako uposażenie dla popa³. Kolejne dokumenty z lat 1548-1580 wskazują na istnienie w Łupkowie cerkwi i parochii prawosławnej należącej do eparchii przemyskiej w metropolii kijowskiej⁴. Pośrednią informację o duchownym w Łupkowie przynoszą zapisy, w których powołani są z imienia jego synowie: 1604 r. – Wańcza popów, w roku zaś 1605 r. – Seńko popowy⁵.

Współczesne badania archeologiczne prowadzone w Łupkowie pozwoliły na odkrycie pozostałości budynku popówki oraz odwzorowanie zarysów jej fundamentów na południe od cerkwiska i cmentarza. Nazwa miejscowości ewoluowała. W dokumentach archiwalnych znajdujemy nazwy: Lubkow, Zubkow, Lupkow czy łemkowski Łupkiw. Nazwa wsi może mieć związek z łupić lub odzierać, co niejako potwierdza informacja z 1936 r. o postrzeganiu mieszkańców Łupkowa⁶.

[2] A. Fastnacht, Słownik historyczno-geograficzny ziemi sanockiej w średniowieczu. Część 2, Brzozów-Wzdów-Rzeszów 1998, s. 133; S. Inglot, Nieuwłaszczone wójtostwo wsi Łupkowa, „Roczniki dziejów społecznych i gospodarczych”, 1934, t. III, s. 179-181.

[3] Archiwum Główne Akt Dawnych, zespół: Archiwum Skarbu Koronnego, dział I, sygn. 17, k. 452v.

[4] J. Krochmal, Peryferyjna eparchia. Prawosławna diecezja przemyska do 1596 r., Warszawa 2024, s. 147 i 1034.

[5] O. Balzer, Regestr złoczyńców grodu sanockiego 1554-1638, Lwów 1891, nr 105.

[6] J. Rieger, Słownictwo i nazewnictwo łemkowskie, Warszawa 1995, s. 193; Archiwum Muzeum Historycznego w Sanoku (dalej: MH Sanok), zespół: Archiwum miasteczek i wsi pow. sanockiego, leskiego i ustrzyckiego, sygn. 135.

Proces zagospodarowania miejscowości był stabilny. Lustracja królewskich z lat 1564-1565 w miejscowości Łupków wieś wykazuje 22 rodziny kmieci obrabiające 13 i 1/2 łanu ziemi. Dominowała gospodarka pastersko-hodowlana. Zarejestrowano tu 200 owiec i 100 świń⁷.

W 1602 r. Łupków został włączony do niegrodowego starostwa krośnieńskiego w ziemi sanockiej⁸. Przez Przełęcz Łupkowską 20 listopada 1619 r. przeszły na stronę węgierską oddziały Lisowczyków pod wodzą Walentego Rogowskiego. Wykorzystując zaskoczenie, zaś w dniu następnym zwycięsko starły się z wojskami węgierskimi Jerzego I Rakoczego pod Zawadą koło Humennego. Najazd tatarski z czerwca 1624 r.⁹, napady zbójników-tothajów, epidemie i mała epoka lodowa sprawiły, że postępował systematyczny spadek uprawianych tu łanów kmieci: 1640 r. – 11, 1655 r. – 5, 1665 r. – 2, choć w pierwszych dwóch przypadkach działał tu młyn wodny¹⁰.

Lustracja dóbr królewskich prowadzona w latach 1661-1665 stwierdza: Popostwo puste i informuje, że Wasil Szymkow wójtem jest za prawem¹¹. Napad zbójników z 1686 r. spowodował we wsi straty szacowane na 3000 zł¹².

Przeprowadzona w 1742 r. wizytacja dekanatu krośnieńskiego wspomina o drewnianej cerkwi greckokatolickiej p.w. św. Michała Archanioła zbudowanej w 1718 r. Była to zapewne druga w historii Łupkowa cerkiew parafialna. Prezbiterium od nawy oddzielał pełny ikonostas, do którego ikony pisał twórca związany z rybotyckim ośrodkiem ikonopisarskim.

[7] Lustracja województw ruskiego, podolskiego i betskiego 1564-1565, cz. II, wyd. K. Chłapowski, H. Żytkowicz, Warszawa 2001, s. 153; Жерела до історії України-Руси. Том II. Описи королівщин в руських землях XVI віку, видані під редакцією Михайла Грушевського. Люстрації земель Перемиської і Сяноцької, у Львові, 1897, s. 278-279. W cytatach zachowano pisownię oryginalną.

[8] Rejestr poborowy ziemi sanockiej z 1640 roku, wyd. Z. Budzyński i K. Przyboś, [w:] Polska południowo-wschodnia w epoce nowożytnej. Źródła dziejowe, tom II, część 1, Przemysł-Rzeszów 1998, s. XL i 2, przypis 2.

[9] M. Horn, Skutki ekonomiczne najazdów tatarskich z lat 1605-1633 na Ruś Czerwoną, Wrocław-Warszawa-Kraków 1964, s. 44.

[10] Rejestr poborowy ziemi sanockiej z 1640 roku..., op. cit., s. 88; Rejestr poborowy ziemi sanockiej z 1655 roku, wyd. Z. Budzyński i K. Przyboś [w:] Polska południowo-wschodnia w epoce nowożytnej. Źródła dziejowe, tom II, część 2, Przemysł-Rzeszów 1998, s. 127; Życie gospodarcze ziemi sanockiej od XVI do XX wieku, red. R. Lipelt, Sanok 2004, s. 30; P. Kłapyta, Klimatyczne uwarunkowania rozwoju osadnictwa na prawie wołoskim w Karpatach Zachodnich na przełomie XV i XVI wieku na przykładzie Podtatrza, „Balcanica Posnaniensia. Acta et studia”, 2021, XXVIII/1, s. 133-148.

[11] Lustracja województwa ruskiego 1661-1665, część I, Ziemia Przemyska i Sanocka, wyd. K. Arłamowski, W. Kaput, Wrocław-Warszawa-Kraków, s. 280-281.

[12] A. Prochaska, Samorząd województwa ruskiego w walce z opryszkami, „Rozprawy Akademii Umiejętności” Wydział Historyczno-Filozoficzny, seria II, t. XXIV, Kraków 1907, s. 309.

Dzwon zawieszony nad narteksem fundował miejscowy sołtys imieniem Paweł.

Wyposażenie cerkwi było niepełne, ale znajdowała się dostateczna ilość ksiąg liturgicznych i religijnych, oraz co najmniej 2 komplety szat liturgicznych. Obok cerkwi znajdował się niewielki cmentarz. Parochem łupkowskim był ksiądz o imieniu Semion. Prowadzony był spis ochrzczonych i bierzmowanych. Parochia dysponowała 24 przętami ziemi erekcyjnej oraz otrzymywała daniny w postaci 30 snopów owsa i 2 chlebów owsianych od każdej osiadłej ćwierci łanowej. Działała szkoła parafialna, a bakalarz o imieniu Fedor użytkował część gruntu cerkiewnego¹³.

W latach 1769-1770 w Łupkowie, tuż przy granicy węgierskiej, powstały umocnienia obozu warownego konfederatów barskich. Wśród miejscowego ludu pamięć o konfederatach przekazywana była z pokolenia na pokolenie.

Zostało to odnotowane przez miejscowych nauczycieli w latach 30. XX w.: *Legenda o konfederatach barskich ogranicza się do kilku zaledwie szczegółów o tem, że ludność kryła się przed nimi. Pokazują (...) dwa małe pagórki w pobliżu granicy, mające być śladami obozu konfederatów*¹⁴.

Wiek osiemnasty przyniósł korzystniejsze warunki dla rozwoju wsi.

W 1771 r. w Łupkowie uprawiano 20 i 1/4 łanu kmiecego. Kniaziem (sołtysem) był tu Hryc Łupkowski¹⁵. W wyniku rozbiorów Rzeczypospolitej w 1772 r. Łupków znalazł się w cyrkule samborskim, a następnie w cyrkule sanockim Imperium Habsburgów. W połowie lat 80. XVIII w. obszar wsi obejmował 16,37 km²¹⁶. W Księdze Pomiaru, którą 10 stycznia 1788 r. sygnowali mandatariusz sporządzający pomiar Simon Licowski, wójt Antoni Goydan, oraz deputowani: Fedor Orzechowski, Hryc Orzechowski i Stefan Żentyczka, znajdujemy opisy gruntów sześciu niw obejmujących Łupków o nazwach: *Ogrody, Chwizdzia, Horb, Werchy, Dział i za Lasem na Południe leżąca*. Sporządzający pomiary gruntów określił ich glebę jako: *żółtoglinkowatą z rzadka drobny kamień*.

[13] M. Kaznowski, Parafie unickiego dekanatu krośnieńskiego w świetle akt wizytacyjnych z 1742 r., „Prace historyczno-archiwalne”, 1999, t. VII, s. 31-48.

[14] M. Parczewski, Szaniec konfederatów barskich w Łupkowie w Bieszczadach Zachodnich, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, 2016, nr 64 (4), s. 467-484; Archiwum Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego we Wrocławiu (dalej: APTL Wrocław), zespół: Materiały ankietowe: kwestionariusze informacyjne z 1934 r. z powiatu Lesko, sygn. 351/II; AMH Sanok, zespół: Archiwum miasteczek i wsi pow. sanockiego, leskiego i ustrzyckiego, sygn. 135. W cytatach zachowano pisownię oryginalną.

[15] Życie gospodarcze..., op. cit., s. 30; J. Łysejko, Przenikanie kniaziów ze wsi na prawie wołoskim do warstwy szlacheckiej ziemi sanockiej w XVI-XVII wieku, „Bieszczady Odnalezione”, 2016, nr 4, s. 27.

[16] Z. Budzyński, Ludność pogranicza polsko-ruskiego w drugiej połowie XVIII wieku, t. 2, Przemysł-Rzeszów 1993, s.234.

Zasiewy ograniczały się do owsa i w małej części jęczmienia¹⁷.

Podobnie jak inne wsie królewskie Łupków wszedł w skład dóbr kameralnych. W 1816 r. wieś należała do rządowego dominium w Szczawnem. W 79 domach mieszkało 107 rodzin, w tym 288 mężczyzn i 309 kobiet. W 66 gospodarstwach hodowano 2 konie, 54 woły i 46 krów. Owiec nie wykazano¹⁸. W dokumencie *Gebäude Beschreibung* z 1818 r. znajdujemy informację o obecności karczmy, gorzelnii, zajazdu i młyna w Łupkowie¹⁹.

W 1819 r. w wyniku kontraktu z Wysokim Skarbem, właścicielem dóbr Łupków, Smolnik i Wola Michowa stał się kanonik przemyski, archidiakon ks. Jan Ławrowski²⁰, prałat-scholastyk odnowionej dekretem cesarza Franciszka I z dnia 20 sierpnia 1815 r., Greckokatolickiej Kapituły Przemyskiej. Założył on Fundację Ławrowskiego potwierdzoną aktem z dnia 12 kwietnia 1835 r., odnowionym 14 stycznia 1843 r.²¹.

W 1820 r. wójtem gromady Łupków był Ołeksza Kir, który mieszkał we dworze. Oprócz niego posesorami wójtostwa byli Tymko Smolnicki i Fedor Szczerba. Od 1836 r. tut. majątek ks. J. Ławrowskiego dzierżawił Andrzej Bal, ale sprawa własności gruntu wójtowskiego od 1864 r. stanowiła kwestię sporną pomiędzy jego posesorami zw. w dokumencie austriackim (...) dieser Łupkower Schlachcicen, a Greckokatolicką Kapitułą Przemyską²².

W wyniku reformy administracyjnej przeprowadzonej w 1853 r. Łupków objął powiat baligródzki w cyrkule sanockim²³.

Odnotowano również pobyt Cyganów, którzy do Łupkowa przybyli z sąsiedniej ówczynie węgierskiej wsi Palota²⁴.

[17] Центральний Державний Історичний Архів України, м. Львів, (dalej: ЦДІАУ Львів) фонд 19: Францисканська метрика, опис XV, справа 38. W cytatach zachowano pisownię oryginalną. W zbiorach elektronicznych Miejskiej Biblioteki Publicznej im. Grzegorza z Sanoka w Sanoku.

[18] Archiwum Narodowe w Krakowie, Teki Schneidra: Bevölkerung Und Viehst and in der Sanoker Kreise nach die Conscriptiōns Revision 1816, sygn. 1839. Brak owiec najpewniej wynika z faktu, że spis wykonywany był końcem roku, co ze względu na sezonowość wypasu owiec na pograniczu Karpat Wschodnich i Zachodnich (zakup wiosną m.in. w Maramureszu i wybijanie stad jesienią) daje zafałszowany obraz udziału i znaczenia tych zwierząt w życiu gospodarczym miejscowej ludności.

[19] ЦДІАУ Львів, Gebäude Beschreibung, fond 141, zbiory Aleksandra Czołowskiego, rkps 1553.

[20] W zbiorach elektronicznych Miejskiej Biblioteki Publicznej im. Grzegorza z Sanoka w Sanoku.

[20] A. Krochmal, Greckokatolicki konsystorz biskupi i jego kancelaria na przykładzie diecezji przemyskiej (1786-1946), „Archeion CII”, 2000, s.100-101.

[21] Archiwum Sądu Rejonowego w Sanoku, Wydział Ksiąg Wieczystych, IwH: 712; Schematismus Universi Venerabilis Cleri Dioeceseos Greco Catholicae Premisliensis pro Anno Domini MDCCCXXVIII, Premisliae b.d.w., s.6; A. Krochmal, op. cit., s.100-101.

[22] S. Inglot, op. cit., s. 185-195.

[23] Skorowidz wszystkich miejscowości położonych w Królestwie Galicji i Lodomeryi jakoteż w wielkim księstwie Krakowskim i księstwie Bukowińskim pod względem politycznej i sądowej organizacji kraju wraz z dokładnem oznaczeniem parafii, poczt i właścicieli tabularnych, ułożony porządkiem abecadłowym. Z mapą według nowego podziału. Nakładem Karola Wilda. Lwów 1855, s. 122.

[24] Archiwum Państwowe w Rzeszowie, oddział w Sanoku (dalej: AP Sanok), zespół 510: Akta stanu cywilnego parafii greckokatolickiej w Łupkowie, sygn. 1, k. 9.

Łupków 1937 r. Drewniana greckokatolicka cerkiew parafialna p.w. św. Michała. Fot. z archiwum rodziny Burczyk.

Ostatnia łupkowska cerkiew parafialna powstała w 1820 r., ale konsekrowano ją dopiero w 1858 r.²⁵. Zbudowana z drewna nosiła cechy architektoniczne typowe dla stylu wschodniotemkowskiego. Kilka metrów na zachód od cerkwi stała później wybudowana murowana z kamienia dzwonnica. Obok znajdował się cmentarz. Całość otaczało ogrodzenie.

W okresie autonomicznym Łupków był odrębną gminą polityczną powiatu liskiego. Podlegał pod Sąd Grodzki w Baligródzie. Obejmowała go rzymskokatolicka parafia w Bukowsku, greckokatolicka była na miejscu. Żydzi skupiali się w *kahale* w Woli Michowej²⁶.

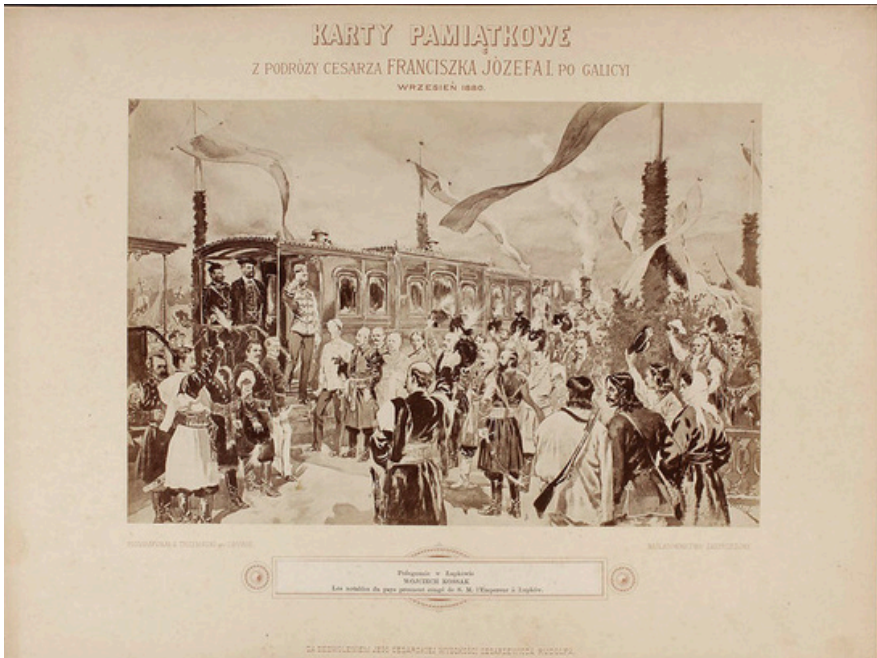
Ożywienie gospodarcze przyniosła budowa prywatnej I Węgiersko-Galicyjskiej Kolei Żelaznej, która do Łupkowa dotarła od strony Komańczy 18 grudnia 1872 r. Tunel o dł. 421 m drążony pod Przełęczą Łupkowską pozostawał w budowie aż do 30 maja 1874 r.

[25] Шематизмъ всего клира греко-католицкого епархій соединенныхъ Перемыской, Самборской и Сяноцкой на рокъ водъ рожд.Хр.1905, в Перемышли 1904, s. 475.

[26] J. Michalewicz, Żydowskie okręgi metrykalne i żydowskie gminy wyznaniowe w Galicji, Kraków 1995, s. 132.

Dopiero po jego uruchomieniu linia kolejowa uzyskała strategiczne znaczenie drogi żelaznej łączącej Wiedeń i Budapeszt ze Lwowem, a co najważniejsze z Przemyślem, który ówczesnie był twierdzą obsadzoną przez 128 tyś. garnizon wojsk austro-węgierskich. Powstała stacja kolejowa, komora celna i budynek dworca. Działał urząd pocztowy i jedyny w całej okolicy telegraf.

Dnia 19 września 1880 r. przez Łupków opuszczał Galicję cesarz Franciszek Józef I. Galicyjscy notable przybyli do Łupkowa specjalnymi pociągami z Krakowa i Lwowa, zorganizowali tu z tej okazji pożegnalny wiec, który zgromadził ok. 300 osobistości²⁷. Wydarzenie to uwiecznił Wojciech Kossak malując akwarelę „Pożegnanie w Łupkowie”²⁸.

Łupków 1880 r. Wiec pożegnalny na cześć cesarza Franciszka Józefa I opuszczającego Galicję, akwarela
Autor: Wojciech Kossak

[27] A. Nowolecki, Pamiątka podróży cesarza Franciszka Józefa I po Galicji i dwudziesto-dniowego pobytu Jego w tym kraju, Kraków 1881, ss.214-216, i 230.

[28] E. Trzemeski, Karty pamiątkowe z podróży cesarza Franciszka Józefa I po Galicji, wrzesień 1880”, Lwów 1881.

W 1890 r. własność tabularna przemyskiej Kapituły Greckokatolickiej w Łupkowie obejmowała 739 morgów 249 sążni gruntu, odnotowano istnienie karczmy²⁹. Działała szkoła ludowa. Naukę prowadzono w języku ruskim.

Prywatną kolej wąskotorową z Cisnej do Łupkowa uruchomiono jesienią 1897 r.³⁰. We wschodniej części wsi powstała kolonia kolejarska oraz stacje Nowy Łupków i Nowy Łupków Wąski. Dokonywano tu przeładunku drewna i tarcicy z wagoników kolei wąskotorowej na wagony kolei normalnotorowej. Większość drewna wysyłano na Węgry i do Austrii.

Zapewne także dobra koniunktura w transporcie kolejowym przyczyniła się do tego, że na przełomie XIX i XX w. rozwinęło się w Łupkowie szynkarstwo. Koncesje posiadali: Samuel Raps – na wyszynk wina, Sylwia Lipskier – na wyszynk wina, Abraham Dym – na wyszynk wina, podawanie potraw, kawy i herbaty, Grzegorz Żentyczka – na wyszynk wina, Natan Gelb – na wyszynk palonych wyrobów spirytusowych i piwa³¹.

W czasie I wojny światowej, ze względu na położenie przy obniżeniu w łuku Karpat, rejon Łupkowa był areną krwawych walk toczonych na przełomie 1914 i 1915 r. przez wojska austro-węgierskie z armią rosyjską³². W połowie listopada 1914 r. ustabilizował się tu front austriacko-rosyjski.

W styczniu 1915 r. w obliczu nacierających wojsk rosyjskich Austriacy ładunkami wybuchowymi dokonali częściowego zawalenia konstrukcji tunelu na odcinku linii kolejowej Łupków-Medzilaborce. W połowie lutego 1915 r. Łupków ponownie znalazł się na linii frontu, a krwawe walki prowadzone w tym rejonie początkiem marca tylko na kilka dni zmieniły sytuację na korzyść armii austro-węgierskiej. Kontrofensywa podjęta z rejonu Baligrodu 13 marca doprowadziła do ponownego zajęcia Łupkowa przez armię rosyjską.

[29] T. Pilat, Skorowidz dóbr tabularnych w Galicyi i Wielkim Ks. Krakowskim, Lwów 1890, ss. 118-119.

[30] S. Kornman, op. cit., s. 48.

[31] AP Sanok, zespół 216: Starostwo Powiatowe w Lesku 1860-1925, sygn. 38, k. 107.

[32] I wojna światowa w Karpatach, praca zbiorowa, red. A.T. Olszański, Warszawa 1985, s. 16-41.

Oddziały armii austriackiej zepchnięte zostały na południową stronę Karpat. Groziło to wejściem sił rosyjskich na Nizinę Węgierską. Zapobiegło temu zagrożeniu wzmocnienie sił austro-węgierskich niemieckim Beskidenkorps³³.

Łupków ok. 1915 r. Dworzec kolejowy spalony podczas działań I wojny światowej.
Fot. ze zbiorów W. Wesotkina.

Wyczerpująca obie walczące strony tzw. Bitwa Wielkanocna oraz następstwa zwycięskiej dla Austro-Węgier majowej operacji doprowadziły do zakończenia działań wojennych w Łupkowie. Jarosław Hašek wspominał zrujnowaną infrastrukturę miejscowego dworca i stacji kolejowej oraz jej otoczenie, gdzie stał pomnik poległych niemieckich żołnierzy wspierających w tym rejonie Karpat armię austro-węgierską³⁴.

[33] J. Bator, *Wojna galicyjska. Działania armii austro-węgierskiej na froncie północnym (galicyjskim) w latach 1914-1915*, Kraków 2008, s. 180-211.

[34] J. Hašek, *Przygody dobrego wojaka Szwejka podczas wojny światowej*, t. III, Warszawa 1995, s. 151-152; P. Królikowski, *Nowy Łupków na pasterskim szlaku, przewodniczek po okolicy, Nowy Łupków 2013*, s. 7; M. Józefczyk, *W połowie drogi*, Elbląg 2002, s. 22.

Na pomniku umieszczono napis: *Den Helden von Lupkapass*. Poległych z obu walczących armii pochowano na cmentarzu wojennym zlokalizowanym na południe od miejscowej cerkwi obok cmentarza parafialnego. Znaczne straty materialne poniosła także miejscowa ludność³⁵.

Po I wojnie światowej, gdy ważyły się losy przynależności państwowej w Łupkowie odbyła się konferencja przedstawicieli opcji moskalofilskiej z powiatów leskiego i sanockiego przeciwstawiającej się przyłączeniu Łemkowszczyzny do Zachodnioukraińskiej Republiki Ludowej (ZURL)³⁶.

Jednocześnie w listopadzie 1918 r. dwóch przedstawicieli Łupkowa miało uczestniczyć w powołaniu Rady Wiśtockiej inicjującej utworzenie Republiki Komańczańskiej oraz przyłączenie wsi środkowej i wschodniej Łemkowszczyzny do ZURL³⁷, ale już dalej, w lutym 1919 r. całkowitą kontrolę nad tym terenem przejęli Polacy. W Łupkowie stacjonowała polska placówka wojskowa, którą bez powodzenia atakowały 3 lutego przybyłe z Cisnej siły ukraińskie³⁸.

W okresie międzywojennym Łupków początkowo był nadal gminą wiejską w powiecie liskim województwa lwowskiego. Naczelnikiem gminy był Paweł Łukaczyk. Funkcjonowała tutaj graniczna stacja kolejowa. W odbudowanym budynku miejscowego dworca znajdowała się poczekalnia, kasa biletowa ze schematami połączeń kolejowych, bufet, a także posterunek Policji Państwowej. Za stacją w kierunku tunelu działała ręczna obrotnica lokomotyw. Dojeżdżały tu pociągi lokalne z Nowego Zagórza, ale też odprawiano pociągi międzynarodowe. Do Cisnej kursowała kolej wąskotorowa przejęta w przez Polskie Koleje Państwowe (PKP)³⁹.

[35] S. Inglot, op. cit., 193.

[36] S. Makuch, Z dziejów ruchu rewolucyjnego w powiecie sanockim (wspomnienia), „Rocznik Sanocki 1963”, Kraków 1963, s. 225.

[37] J. Moklak, Łemkowszczyzna w drugiej Rzeczypospolitej, zagadnienia polityczne i wyznaniowe, Kraków 1997, s. 37, przypis 91.

[38] „Gazeta Warszawska”, 1919, nr 47, s. 5; B. Horbal, Działalność polityczna Łemków na Łemkowszczyźnie 1918-1921, Wrocław 1997, s. 128-129.

[39] ks. M. Józefczyk, op. cit., s. 20-21; AP Sanok, zespół 216: Starostwo Powiatowe w Lesku 1860-1925, sygn. 38, k. 107.

W 1923 r. dokonano rejestracji spółdzielni „Samopomoszcz”, kooperatywa z ohranichenozu witwiczalnostiu w Łupkowi⁴⁰.

Pod koniec lat 20. XX w. w Łupkowie działała zajmująca się eksploatacją lasów firmy „Karpina” i „Stella”. Piekarzem był I. Blüma, rzeźnikiem G. Felder, szewcem I. Wowk, kupiectwem zajmowali się Markus i Ryfka Morgenbesser oraz Chana Sommer.

Wyszynkiem trunków trudnili się Ch. Binik i N. Gelb, a zajazd prowadził S. Grumet. Brucha Gutt prowadziła restaurację a także handlowała wyrobami tytoniowymi. Akuszerką była A. Sitak, zaś kowalstwem i muzykowaniem zajmował się Cygan Nikifor Nodzio. Młyn wodny posiadał Piotr Trojczak.

Obszar dworski przemyskiej Kapituły Greckokatolickiej dzierżawiła Ida Liebma⁴¹.

W Łupkowie swoje siedziby miały formacje służb granicznych.

W latach 20. XX w. działała placówka Straży Celnej (SC) Komisariatu SC w Maniowie podległego pod Inspektorat SC w Samborze⁴².

W 1928 r. powołano tu placówkę Straży Granicznej (SG), podległą Komisariatowi SG w Woli Michowej, a następnie w Komańczy, które wchodziły w skład Inspektoratu Granicznego nr 20 w Samborze, a następnie Komendy Obwodu SG w Samborze. Od wiosny 1939 r. Komisariat SG w Komańczy wraz z placówką SG w Łupkowie wszedł w skład Komendy Obwodu SG w Sanoku. Placówka SG zajmowała część pomieszczeń w budynku dzierżawionym od PKP leżącym obok tunelu granicznego⁴³.

W związku z funkcjonowaniem w Łupkowie kolejowego przejścia granicznego działał Urząd Celny Granicznych odpraw paszportowych dokonywali funkcjonariusze posterunku granicznego Policji Państwowej⁴⁴.

Spór pomiędzy 22 łupkowskimi gospodarzami a przemyską Kapitułą

[40] „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Skarbu”, 1923, nr 23a, s. 140.

[41] Księga adresowa Polski z w.m. Gdańskiem na rok 1928, s. 751; AP Sanok, zespół 31: Akta gminy Wola Michowa 1931-1954, sygn. 4, k. 1-204.

[42] Kalendarz z szematyzmem funkcjonariuszy Straży Celnej na rok 1927, b.m. i r.w., s. 274.

[43] P. Kozłowski, Zapomniani obrońcy granic południowo-wschodnich II Rzeczypospolitej 1922-1939, Słownik biograficzny oficerów, strażników oraz pracowników kontraktowych Straży Celnej i Straży Granicznej, Przemysł 2010, s. 27-308; AP Sanok, zespół 31: Akta gminy Wola Michowa 1931-1954, sygn. 4, k.1-204.

[44] ks. M. Józefczyk, op. cit., s. 9, 12, 25.

Greckokatolicką o prawo własności gruntów Wójtostwo Niżne oraz Wójtostwo Wyżne powstały jeszcze w 1864 r. trwał do lat 30. wieku XX. Pod koniec 1929 r. ich pełnomocnik złożył wniosek do Ministerstwa Reform Rolnych o ostateczne załatwienie sporu oraz uwłaszczenie ich na użytkowanych gruntach w oparciu o ustawę przyjętą w 1924 r.

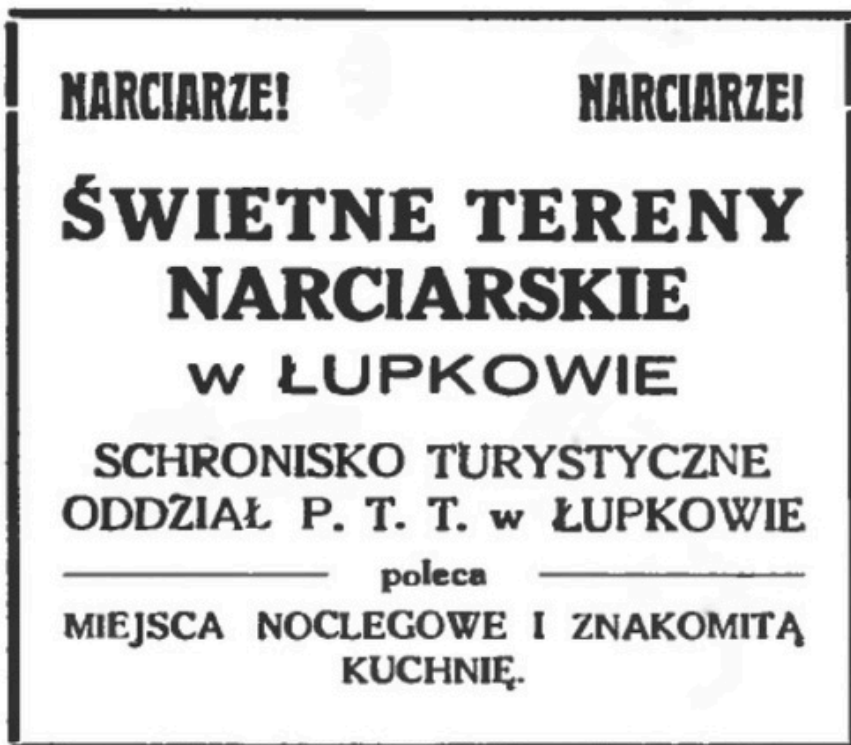
W wyniku zbadania dokumentów archiwalnych i ustaleń na miejscu w Łupkowie Powiatowy Urząd Ziemski orzeczeniem z listopada 1932 r. przychylił się do wniosku zajmujących grunty wójtostw. Kapituła Greckokatolicka odwołała się od tego orzeczenia. Nastąpiło to jednak po ustawowym terminie i Powiatowy Urząd Ziemski odwołanie oddalił oraz zastosował klauzulę natychmiastowej wykonalności orzeczenia. Na tej podstawie pełnomocnik zajmujących sporne grunty rozpoczął starania mające na celu prawne uznanie ich własności⁴⁵.

Łupków I. 30. XX w. Odbudowany dworzec kolejowy. Fot. fotopolska.pl
[45] S. Inglot, op. cit., s. 195-198.

W 1930 r. odnotowano istnienie w Łupkowie czytelnicy Towarzystwa Kulturalno-Oświatowego im. Kaczkowskiego⁴⁶. Działał Urząd Pocztowy⁴⁷. W sierpniu 1934 r.

Łupków włączono do gminy zbiorowej Wola Michowa⁴⁸. Wieś rozwijała się jako miejscowość turystyczna. Pierwsi turyści pojawiali się już początkiem XX w.⁴⁹. Doceniano panujące tu doskonałe warunki narciarskie. Specjalnymi pociągami sypialno-restauracyjnymi przybyli do Łupkowa uczestnicy Rajdu Kolejowo-Narciarskiego⁵⁰.

Reklama terenów narciarskich i schroniska Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego oddział w Sanoku. Za: E. Stuszkiewicz, Przewodnik po Sanoku i Ziemi Sanockiej, wyd. II, Sanok 1938. Repr. W. Wesołkin.

[46] Шематизмъ гр. кат. духовенства злуучених епархій Перемышской, Самбірской и Сяніцкой на рік божий 1930, Перемышль 1930, s. 91.

[47] AP Sanok, zespół 31: Akta gminy Wola Michowa 1931-1954, sygn 4.

[48] „Dziennik Ustaw”, 1934, nr 68, poz. 595.

[49] J. Świerzowicz, Wspomnienia z lat 1901-1908, [w:] Księga pamiątkowa Gimnazjum Męskiego 2

w Sanoku 1888-1958, Kraków 1958, s. 173.

[50] ks. M. Józefczyk, op. cit., s. 20.

Zarząd Towarzystwa Narciarskiego przy 2 Pułku Strzelców Podhalańskich w Sanoku organizował w Łupkowie kursy narciarskie⁵¹. Organizowano rajdy narciarskie połączone z zawodami⁵². W połowie lat 30. XX w. staraniem lwowskiego oddziału Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego (PTT), przy południowo-zachodniej granicy wsi, wyznakowano Główny Szlak Karpacki im. Marszałka Józefa Piłsudskiego biegnący od Przetęczy Dukielskiej przez Łupków w kierunku Sianek. Był to okres działań zmierzających do wykorzystania walorów kulturowych oraz o przyrodniczych tego terenu w gospodarce turystycznej w ramach Związku Letniskowo-Turystycznego Powiatów i Gmin Województwa Lwowskiego „Bieszczady”⁵³.

W grudniu 1936 r. sanocki oddział PTT wydzierżawił od lwowskiej dyrekcji PKP pomieszczenia w zbudowanym jeszcze przed I wojną światową budynku zwanym przez miejscowych *Kasarnia* leżącym ok.1,5 km od stacji kolejowej, obok którego biło źródło siarkowodorowe. Wykorzystując schronisko Sekcja Narciarska „Sanoczanka” oddziału PTT w Sanoku organizowała tu szkolenia i zawody narciarskie⁵⁴.

Oprócz schroniska PTT w Łupkowie działała Stacja Turystyczno-Narciarska Towarzystwa Krzewienia Narciarstwa. Łupków był punktem wyjścia wycieczek i rajdów narciarskich zaliczanych do zdobywania Odznaki Górskiej Polskiego Związku Narciarskiego⁵⁵.

Państwowy Instytut Meteorologiczny przewidywał utworzenie w Łupkowie stacji III rzędu do prac nad badaniem klimatu górskiego Karpat⁵⁶. Nie znane są powody zaniku działalności miejscowej kooperatywy.

W czerwcu 1939 r. Sąd Okręgowy, na wniosek Ministerstwa Skarbu, wzywał jej likwidatora inż. Mustafę Kozakiewicza do ogłoszenia w piśmie „Spółnota Pracy” bilansu kooperatywy za 1937 r. pod karą 20 zł. Zapewne M. Kozakiewicz nie wywiązał się z tego wezwania do wybuchu II wojny światowej.

[51] G. Michalewski, Historia sportu w Sanoku, „Zeszyty Archiwum Ziemi Sanockiej”, 2009, nr 9, s. 15.

[52] ks. M. Józefczyk, op. cit., s. 20.

[53] O Łemkowszczyźnie, red. W. Goetel, Kraków 1935, s. 3-4; „Nasze źródle i letniska - czasopismo ilustrowane”, Organ Związku Letniskowo-Turystycznego Powiatów i Gmin Województwa Lwowskiego „Bieszczady”, 1939, nr 2, s. 13.

[54] J. Kapłon, Zarys historii oddziału Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego w Sanoku, [w:] Osiemdziesiąt lat zorganizowanej turystyki w Sanoku. Od PTT do PTTK, Kraków-Sanok 2009, s. 22-27; G. Michalewski, op. cit., s. 17; ks. M. Józefczyk, op. cit., s. 32.

[55] Informacyjny Kalendarz Narciarski na sezon 1937-38 wyd. X, Kraków b.r.w., s. 75; Informacyjny Kalendarz Narciarski na sezon 1938-39 wyd. XI, Kraków b.r.w., s. 182, 187 i 197.

[56] S. Leszczycki, Podstawy gospodarki uzdrowiskowo-letniskowej w Karpatach, „Rocznik Ziemi Górskich”, Warszawa 1939, s. 67.

Ostatecznie Sąd Okręgowy w Jaśle postanowieniem z dnia 23 lipca 1942 r. wykreślił łupkowską kooperatywę z rejestru spółdzielni jako nie posiadającą majątku i nieprowadzącą działalności gospodarczej od 5 lat⁵⁷.

Prof. Roman Reinfuss badający materialną i duchową kulturę górali ruskich zamieszkujących Karpaty w latach 30. XX w. zaliczył Łupków do łemkowskiej strefy etnograficznej⁵⁸. Wieś ekonomicznie jak również administracyjnie ciążyła do Woli Michowej i Baligrodu, gdzie były lokalne rynki wymiany handlowej oraz sąd grodzki, zarząd miejscowych dóbr Greckokatolickiej Kapituły Przemyskiej oraz kahał i żydowski okręg metrykalny⁵⁹. Od 1920 r. istniał łupkowski dekanat greckokatolicki eparchii przemysko-samborsko-sanockiej⁶⁰.

Wydarzenia polityczne końca lat 30. XX w. nie ominęły też Łupkowa. Przez tunel pod Przełęczą Łupkowską docierały pociągi z opuszczającymi kraj czechosłowackimi urzędnikami, policjantami i wojskowymi, którym na stacji w Łupkowie odbierano broń. Zbliżającą się II wojnę światową zwiastowało pojawienie się ok. 20 sierpnia 1939 r. na stacji w Łupkowie pociągu ewakuacyjnego oraz polecenie gotowości wyjazdu dla rodzin urzędników i funkcjonariuszy państwowych⁶¹.

W nocy z 24 na 25 sierpnia doszło przy tunelu łupkowskim do poważnego incydentu granicznego. Od strony słowackiej ostrzelana została polska placówka graniczna. W związku z tym komendant tej placówki polecił demontaż jednej szyny i w ten sposób przerwane zostało połączenie kolejowe ze Słowacją. W dniu wybuchu II wojny światowej, ok. godz. 11, na mocy rozkazu wysłanego 30 sierpnia 1939 r. ze Sztabu Głównego do dowództwa armii „Karpaty”, saperzy od strony polskiej wysadzili tunel łupkowski.

Dnia 2 września 1939 r. pod Łupkowem doszło do lokalnych walk oddziałów 3. Brygady Górskiej armii „Karpaty” z oddziałami słowackimi. Natomiast 6 września 4 plutony z 1 i 2. kompanii batalionu Obrony Narodowej „Przemysł” dokonały wypadu w rejon Łupkowa celem wyparcia oddziałów słowackich. Wypad ten nie powiódł się.

[57] AP Sanok, zespół 637: Sąd Okręgowy w Sanoku, sygn., 60, k. 93, 107 i 109.

[58] R. Reinfuss, Łemkowie jako grupa etnograficzna, Sanok 1998, wkładka: Spis miejscowości do mapy Dzieje osadnictwa łemkowszczyzny.

[59] T. Piłat, Skorowidz dóbr tabularnych w Galicyi z Wielkim Ks. Krakowskim. Na podstawie najnowszych materiałów urzędowych, Lwów 1890, s. 118-119.

[60] „Перемишльські Епархіальні Відомості”, 1921, число III, s. 65-69.

[61] ks. M. Józefczyk, op. cit., s. 26.

Polacy dostali się w zasadzkę, w wyniku której zostało zabitych 2, zaś rannych 3 strzelców. W dniu następnym doszło do kolejnej potyczki⁶². W opisywanym rejonie Karpat od 9 września operowała 3. Dywizja Piechoty Armii Słowackiej o kryptonimie „Razus” pod komendą płka Augustina Malara. Łupków został zajęty przez Słowaków 10 września⁶³. Okupacja niemiecka nastąpiła od 12 września 1939 r., kiedy to granicę Rzeczypospolitej przekroczyła 57. Dywizja Piechoty, XVIII korpusu armijnego Wehrmachtu, dowodzona przez gen. mjr. Oskara Bluma. W okresie II wojny światowej Łupków administracyjnie nadal pozostawał w gminie Wola Michowa. Niemcy utworzyli tu graniczną placówkę Grenzschutzu. Część mieszkańców wsi została skierowana do robót przymusowych w Niemczech. Jak wykazuje rejestr mieszkańców niektóre rodziny żydowskie uciekły przed Niemcami do Związku Sowieckiego, część zaś trafiła do obozu pracy w Zasłaniu lub została zamordowana w lipcu 1942r.⁶⁴. Do katorżniczej pracy kierowano też miejscowych Cyganów⁶⁵.

Do Łupkowa w czasie II wojny światowej dojeżdżały pociągi z Zagórza, kursowała także kolej wąskotorowa wykorzystywana przez Niemców do rabunkowej wycinki bieszczadzkich lasów. Tunel łupkowski ówczesny rząd słowacki, zapewne pod naciskiem hitlerowców, zdecydował się odbudować dopiero w 1943 r.⁶⁶.

Rok później, w obliczu nacierającej Armii Czerwonej, hitlerowcy sami go zaminowali i ponownie uszkodzili wycofując się na południową stronę Karpat. Rejon Łupkowa w tym Przełęcz Łupkowska, został wyzwolony siłami 3. Korpusu Piechoty Górskiej 4. Frontu Ukraińskiego Armii Czerwonej do 25 września 1944 r.⁶⁷. Zniszczenia tunelu były na tyle znaczne, że dowództwo atakujących wojsk 4. Frontu Ukraińskiego zdecydowało o budowie prowizorycznego torowiska przez przełęcz nad tunelem, tworząc tam stację o nazwie „Pobieda”, gdzie formowano składy wagonów. Odcinek ten wybudowano siłami kobiet i wziętych do niewoli niemieckich żołnierzy.

[62] Z. Moszumański, Armia Słowacka w agresji na Polskę we wrześniu 1939 roku, „Rocznik Przemyski”, t. XLV, z.1, Historia wojskowości, Przemysł 2009, s. 237-238; ks. M. Józefczyk, op. cit., s. 27. Zobacz też: Z. Kosior, „Armia „Karpaty” w 1939 r.”, „Wojskowy Przegląd Historyczny”, 1960, nr 1.

[63] R. Dalecki, Armia „Karpaty” w wojnie obronnej 1939 roku, Rzeszów 1989, ss. 139 i 190; Z. Moszumański, Armia słowacka w agresji na Polskę we wrześniu 1939 roku, „Rocznik Przemyski”, t. XLV, z.1, Historia wojskowości, Przemysł 2009, s. 237-240.

[64] AP Sanok, zespół 31: Akta gminy Wola Michowa 1931-1954, sygn. 4.

[65] <https://collections.ushmm.org/search> : Ewa Siwak - [dostęp: 27.04.2025].

[66] www.vtedy.sk/lupkovsky-tunel-zeleznice [dostęp: 02.06.2025].

[67] A. Greczko, Przez Karpaty, Warszawa 1971, s. 124.

Ukończono go 4 grudnia 1944 r. Trasa, ze względu na swą karkołomność, zyskała nazwę „Czarci Przesmyk”, miała 3,5 km długości, pochyłość torów dochodziła do 38 promili przy szerokości ich rozstawu 1524 mm. Cały czas też trwało odgruzowywanie i odbudowa tunelu. Prace prowadzone były jednocześnie od strony Łupkowa i Paloty.

Początkiem 1945 r. część mieszkańców Łupkowa zdecydowała się dobrowolnie wyjechać do Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej (USRR). Skierowano ich do oblasti odeskiej.

Z dniem 1 lutego 1945 r. zaczęto odtwarzać struktury polskiej administracji. Wieś nadal należała do gminy Wola Michowa w pow. leskim w nowo utworzonym woj. rzeszowskim. Sołtysem Łupkowa został mianowany Michał Smolnicki, a podsołtysem Stefan Macko. Utworzono tu kolejowy posterunek Milicji Obywatelskiej (MO), którego załogę stanowiło 7 milicjantów. Obiekty i tabor kolejowy dozorował posterunek Straży Ochrony Kolei⁶⁸.

Od końca kwietnia 1945 r. ruch towarowy i osobowy przez graniczną stację w Łupkowie kontrolowały sowieckie posterunki pogranicznych wojsk NKWD. Przez Łupków przejechały, powracające z Moskwy władze Czechosłowacji z prezydentem Edvardem Benešem.

W lipcu 1945 r. w Łupkowie zlokalizowano strażnicę i graniczny punkt kontrolny obsadzone żołnierzami 2. Batalionu 34. Pułku, 8. Dywizji Piechoty WP, którzy przejęli ochronę tej części południowej granicy Rzeczypospolitej Polskiej od pograniczników sowieckich. Następnie jesienią 1945 r. zlokalizowano tu strażnicę nr 173 Wojsk Ochrony Pogranicza (WOP). Na granicy z Czechosłowacją uruchomiono kolejowy Przejściowy Punkt Kontrolny⁶⁹. W okolicy zaczęły operować oddziały Ukraińskiej Powstańczej Armii (UPA)⁷⁰. W strukturach I Okręgu Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów (OUN) wieś leżała terytorialnie w IV rejonie pod kryptonimem „Krynycja”, który wchodził w skład nadrejonu „Beskyd”. Łupków – kryptonim „Lipowe” wraz z Balnicą, Maniowem, Mikowem, Smolnikiem, Szczerbanówką, Wolą Michową i Zubeńskiem przyporządkowano do V kuszczu o kryptonimie „Hranycja”⁷¹.

[68] AP Sanok, zespół 67: Powiatowa Rada Narodowa w Lesku, sygn. 42.

[69] P. Piotrowski, *Militarne dzieje Bieszczad w XX wieku* [w:] *Bieszczady w Polsce Ludowej 1944-1989*, Rzeszów 2009, s. 215-238.

[70] H. Krawczyński, *Ludzkie losy, „Wiadomości Leskie”, 1996, nr 3 (55).*

[71] *Lemko Land. Territory-People-History-Culture*, editor B. A. Struminsky, New York-Paris-Sydney-Toronto 1988, vol. 1, s. 492.

W styczniu 1946 r. w Łupkowie czasowo znajdowała się siedziba urzędu gminy zbiorowej, którą przeniesiono z Woli Michowej wobec narastającego zagrożenia ze strony UPA.

W styczniu 1946 r. w Łupkowie czasowo znajdowała się siedziba urzędu gminy zbiorowej, którą przeniesiono z Woli Michowej wobec narastającego zagrożenia ze strony UPA. Tu też 26 stycznia 1946 r. zwołano zebranie dla wybrania Gminnej Rady Narodowej (GRN).

Z gromady Łupków w skład wybranej 13 osobowej GRN z Łupkowa weszli P. Gonca, S. Król, S. Macko i W. Radziszewski⁷².

W marcu 1946 r. wzmożyły swą działalność oddziały UPA. W wyniku tego zagrożenia początkiem trzeciej dekady marca w Łupkowie doszło do koncentracji załóg strażnic WOP z Komańczy, Łupkowa, Radoszyc i Woli Michowej. Powstały w ten sposób oddział, uzupełniony funkcjonariuszami MO i Straży Ochrony Kolei przygotowano do odparcia spodziewanego ataku UPA. Atak odparto, ale polskie formacje odcięte zostały od zaopatrzenia. Brakowało amunicji. Podjęto więc decyzję o ewakuacji na stronę czechosłowacką. Wraz z wopistami, milicjantami i sokistami wieś opuściła polska ludność. Część zabudowań spłonęła, w tym stacja kolejowa i placówka WOP⁷³.

Oprócz 2 osób – Starorusinów⁷⁴, pozostałą we wsi ludność łemkowską przymusowo deportowano na sowiecką Ukrainę w maju 1946 r., choć wcześniej członków 34 rodzin umieszczono na liście rodzin polskich i mieszanych z adnotacją: *lojalny gr.-kat. narodowości polskiej*⁷⁵. W latach 1944-1946 na sowiecką Ukrainę do obłasti lwowskiej, odeskiej i tarnopolskiej wyjechało 649 osób ze 180 rodzin. Wieś opustoszała⁷⁶.

[72] AP Sanok, zespół 31: Akta gminy Wola Michowa 1931-1954, sygn. 1.

[73] W.Z. Wesołkin, op. cit., s. 9-10. W cytatach zachowano pisownię oryginalną. Grzegorz Motyka podaje: „Do szturmury ruszyło najwyżej 200 „stłicw” wspartych ogniem z ciężkiej broni maszynowej” - patrz: G. Motyka, op. cit., s. 314.

[74] AP Sanok, zespół 31: Akta gminy Wola Michowa 1931-1954, sygn. 1.

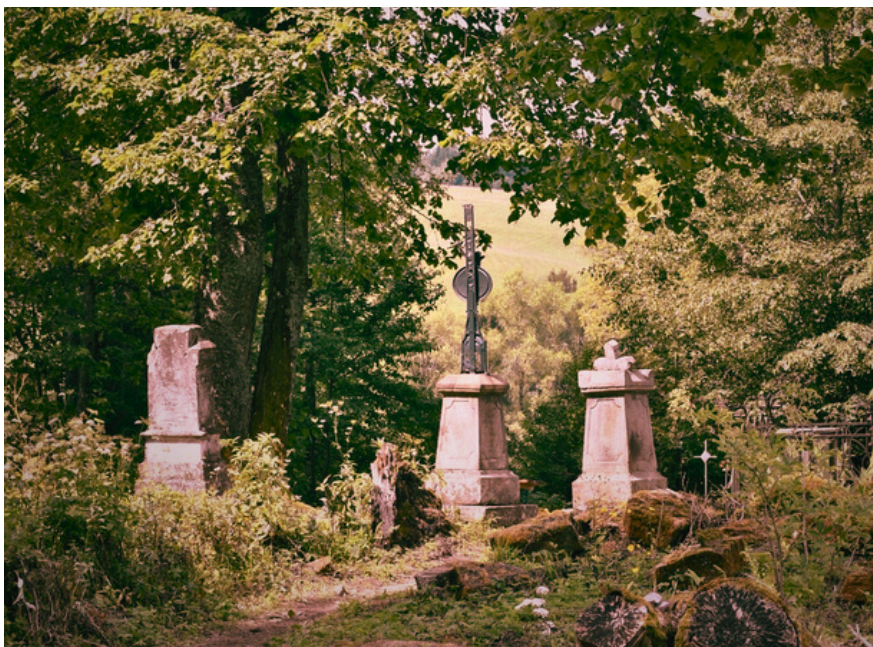
[75] AP Sanok, zespół 64: Starostwo Powiatowe Leskie, sygn. 100.

[76] Книга пам'яті Лемківщини, ред. Ярослава Галік, Том 3, Львів 2016, s. 388-399. Potwierdza to brak Łupkowa w Załączniku nr 1: Wykaz miejscowości wg województw i powiatów, z których wysiedlono ludność ukraińską w ramach akcji „Wisła”. Zob.: E. Misio, Akcja „Wisła” 1947, Warszawa, b.r.w, s. 1038-1041.

Zapewne wspomniany wyżej pożar spowodował uszkodzenie 70 budynków mieszkalnych i budynku szkoły. Zachowała się cerkiew⁷⁷. Latem 1946 r. utrzymywano połączenie pasażerskie na linii kolejowej Nowy Zagórz-Łupków⁷⁸.

Ruch kolejowy przez tunel wznowiono po uroczystym, ponownym jego otwarciu w dniu 7 listopada 1946 r.⁷⁹

W czasie operacji „Wisła” z Łupkowa nie było już kogo wysiedlać. Jednak ze stacji kolejowej w okresie od 1 do 9 maja 1947 r. odprawiano 3 transporty na ziemie zachodnie i północne Polski z wysiedlanymi Łemkami z sąsiednich miejscowości. W sumie transportami nr R-16, R-69 i R-82 ze stacji kolejowej Łupków wyjechało 704 osoby skierowane do miejscowości Dominek, Trzebiatów i Szczecinek⁸⁰.

Cmentarz w Łupkowie

[77] AP Sanok, zespół 31: Akta gminy zbiorowej Wola Michowa 1931-1954, sygn. 1.

[78] www.bazakolejowa.pl/index.php?dzial=rjp&str=613 [dostęp: 02.06.2025].

[79] www.vtedy.sk/lupkovsky-tunel-zeleznice, [dostęp: 02.06.2025].

[80] E. Misito, Akcja „Wisła”. Dokumenty i materiały „1947”, Warszawa, b.r.w., s. 1065-1066.

Pozostałości po cerkwi w Łupkowie

STAN OBECNY NEKROPOLII W ŁUPKOWIE

Wojenna pożoga i dramat wysiedleń spowodowały, że wieś zniknęła z krajobrazu niemal bez śladu.

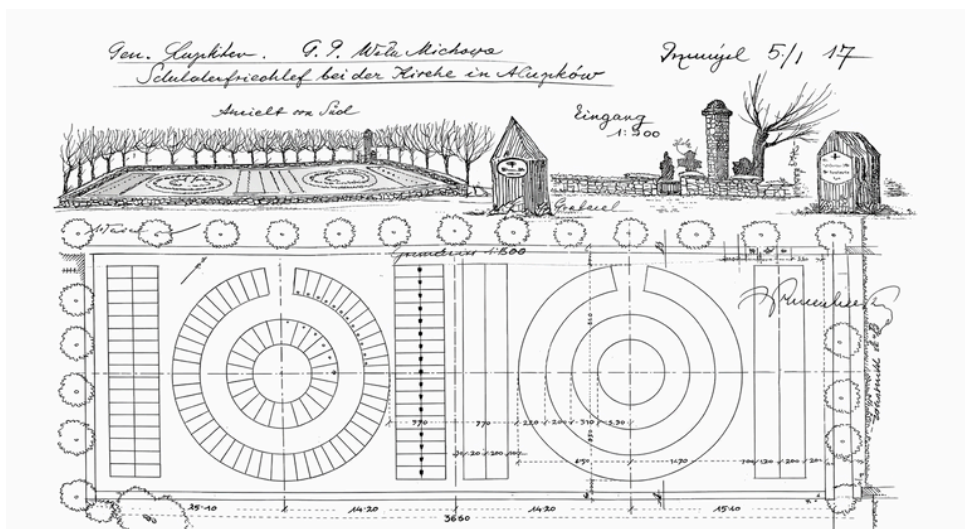
Dziś uwagę przybywających tu turystów przyciąga przede wszystkim niezwykła figura Zbawiciela, którą przez dziesiątki lat wchłaniało rosnące drzewo.

Badaczy zaś kieruje do Łupkowa głównie historia Wielkiej Wojny, która pozostawiła tu cmentarz wojenny i niezliczone ślady walk.

Zespół badaczy z Instytutu Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego zainicjował długofalowy program badań terenowych w gminie Komańcza.

Naukowcy pod kierunkiem dr. Marcina Czarnowicza postawili sobie za cel rozpoznanie miejsc, które związane były z działaniami zbrojnymi z okresu zimowej kampanii lat 1914–1915.

W kolejnych sezonach badawczych natknięto się na pozostałości fortyfikacji polowych, stanowisk ogniowych i artyleryjskich i linie komunikacyjne.

Projekt cmentarza wojennego w Łupkowie.

Rycina na podstawie danych Archiwum Państwowego Obwodu Lwowskiego.

Kluczowym elementem projektu stało się jednak odnalezienie miejsc pochówków poległych żołnierzy, którzy spoczywają na łupkowskiej nekropolii, dziś oznaczonej krzyżem i zaopiekowanej przez Stowarzyszenie „Opiekunowie Bieszczadzkiej Historii”, które dba na co dzień o cały teren cerkwiska i cmentarza.

Osobną kartę stanowi historia pochówków przy stacji kolejowej, oraz wznoszącego się w jej pobliżu obelisku wspomnianego w powieści Jaroslava Haška o wojennych przygodach Wojaka Szwajka. Tradycja głosiła, że u jego stóp leżą oficerowie niemieccy polegli podczas walk o Przełęcz Łupkowską.

Jak wykazały badania, grzebano tam żołnierzy, którzy zmarli podczas transportu pociągami sanitarnymi z linii frontu w głąb monarchii austro-węgierskiej.

Gdy w latach 1916–1917 przystąpiono do przebudowy zniszczonego dworca, podjęto decyzję o przeniesieniu szczątków na nowo zakładany cmentarz w sąsiedztwie cerkwi. W miejscu pierwotnych mogił stanął pomnik.

W roku 2025 archeolodzy powrócili do Starego Łupkowa. Po raz pierwszy działania Instytut Archeologii UJ podjął tu w roku 2020. Wówczas udało się namierzyć, gdzie znajduje się cmentarz wojenny natomiast nie udało się uchwycić jego granic.

Od tamtego czasu udało się zgromadzić dużo materiałów archiwalnych pokazujących cmentarz w różnych fazach jego powstawania. Rzeczą która przykuła naszą szczególną uwagę był, niewielki budynek zaznaczony na planie po zachodniej stronie cmentarza podpisany jako „totenhaus” czyli tzw. kostnica.

Celem było zweryfikowanie informacji o jego istnieniu i możliwym wykorzystaniu przy budowie cmentarza wojennego. Innym ważnym aspektem prac było określenie ostatecznego planu cmentarza wojennego oraz stopnia jego wykonania.

Po wcześniejszych pracach prowadzonych w Zubeńsku i Woli Michowej wiedzano już, że projekty często odbiegały od rzeczywistości. Stąd też decyzja o otwarciu trzech podłużnych wykopów sondażowych, z których każdy miał rozpoznać określony

fragment planu cmentarza widoczny na planach archiwalnych. Wykop pierwszy po zachodniej stronie, miał odpowiedzieć na pytanie, czy istniała kostnica oraz czy i kiedy wykonano mogiły rządowe zamykające cmentarz od tej strony. Wykop centralny miał dać odpowiedź, czy pomiędzy okręgami, rozpoznanymi w 2020 roku też znajdowały się pochówki a ostatni z wykopów, zlokalizowany po wschodniej stronie, miał ukazać, czy po tej stronie również dołożono mogiły rządowe a jeśli tak, to kiedy to nastąpiło.

Podmurówka kostnicy odnaleziona podczas badań archeologicznych w 2025 roku.

Jednocześnie prowadzono badania w okolicy cerkwi. Dlaczego? Jak się okazuje, cmentarz wojenny nie jest jedynym miejscem na łupkowskim cerkwisku, gdzie pochowano poległych żołnierzy. Dzięki dużemu zaangażowaniu studentów UJ, UP we Wrocławiu oraz wolontariuszy a także współpracy z pracownią GAJA, udało się osiągnąć bardzo ciekawe wyniki prac.

Ustalono końcowy kształt cmentarza wojennego, jaki musiał on uzyskać bądź to w roku 1918 lub w czasach XX lecia między wojennego, chociaż bardziej prawdopodobna jest ta pierwsza data. Cmentarz składał się z dwóch podwójnych okręgów oraz trzech par

podwójnych mogił rządowych przebiegających na osi północ-południe. Pierwotnie wykonano okręgi oraz dwie mogiły rządowe pomiędzy nimi. Świadczy o tym, między innymi stan zachowania szkieletów. Następnie, prawdopodobnie pod sam koniec wojny zdecydowano o wykonaniu kolejnych dwóch par mogił rządowych po obu stronach okręgów. Mogiła znajdująca się najbardziej po zachodniej stronie jest krótsza ponieważ na jej końcu znajdowała się kostnica, której podmurówkę odsłonięto w trakcie badań.

Fragment mogiły potwierdzonej podczas badań archeologicznych w 2025 roku.

Łącznie na cmentarzu, jak można przypuszczać pochowano około 700-800 osób. należy podkreślić, że w mogiłach spoczywają żołnierze obu walczących stron konfliktu.

Podczas badań udało się zorganizować skromną, ale niezwykle ważną i wzruszającą uroczystość podczas dnia otwartego na wykopaliskach. Duchowni trzech wyznań: rzymskokatolickiego, greckokatolickiego prawosławnego, a także odwiedzający w tym dniu łupków turyści, mieszkańcy pobliskich wsi, naukowcy i wolontariusze, zjednoczyli

się w ekumenicznej modlitwie wraz z poświęceniem cmentarza. Chwila ta miała szczególny wymiar symboliczny – po raz pierwszy od 110 lat nad łupkowską nekropolią zabrzmiały wspólne modlitwy trzech tradycji chrześcijańskich, które niegdyś współtworzyły duchowy krajobraz tej ziemi.

Duchowni, stojąc ramię w ramię nad miejscem spoczynku żołnierzy obu walczących stron, oddali hołd poległym i poświęcili miejsce ich wiecznego odpoczynku. Uroczystość ta stanowiła przede wszystkim gest pojednania i pamięci, łączący przeszłość z teraźniejszością.

Dla wielu zgromadzonych był to moment głębokiego wzruszenia – świadectwo tego, że mimo upływu lat i zmian, jakie przyniosła historia, pamięć o tych, którzy tu spoczywają, wciąż trwa i jednoczy ludzi ponad podziałami wyznaniowymi i narodowymi.

Modlitwa ekumeniczna nad mogiłami poległych żołnierzy.

Dawne cerkwisko i cmentarz w Łupkowie, przez lata skryte, odzyskują dziś swoje miejsce w zbiorowej pamięci a współpraca Gminy Komańcza, naukowców i społeczników dowodzi, że nawet najbardziej zatarte ślady przeszłości można skutecznie przywrócić pamięci i godnie uczcić.

W mogiłach łupkowskiej nekropolii spoczywają zwykli ludzie – synowie, ojcowie, bracia, mężowie, przyjaciele, którzy wyrwani zostali z domów i rzućeni w wir dziejowej zawieruchy. Ich los przypomina o cenie, jaką ludzkość płaci za konflikty zbrojne. Poznawanie historii takich miejsc jak Łupków nie jest jedynie aktem naukowej dociekliwości, to obowiązek wobec tych, którzy odeszli i przestroga dla żyjących.

Krzyż zwrócony w kierunku mogił upamiętnia poległych żołnierzy, którzy spoczywają w łupkowskiej nekropolii.

Niech wiedza o przeszłości uczy pokory i buduje świadomość, że pokój wymaga nieustannej troski.

Zachęcamy do odwiedzenia Łupkowa – miejsca, gdzie cisza spleta się z echem dawnych dziejów, a pamięć o minionych pokoleniach staje się drogowskazem ku lepszej przyszłości.

Prace archeologiczne przy cerkwi w Łupkowie w 2025 roku.

Podmurówka cerkwi odkryta podczas badań archeologicznych w 2025 roku.

Odnaleziona podczas wykopalisk w 2025 r. moneta: 6 krajcarów 1800 r., miedź.
Stan pierwotny (po lewej) i po zabiegach konserwatorskich (po prawej).

Odnaleziony podczas wykopalisk w 2025 r. guzik wojskowy: kopułka od guzika hallerowskiego, okres międzywojenny.
Stan pierwotny (po lewej) i po zabiegach konserwatorskich (po prawej).

Odnaleziony podczas wykopalisk w 2025 r. przedmiot metalowy, splecione dłonie wytłoczone z cienkiej blachy miedzianej.
Stan pierwotny (po lewej) i po zabiegach konserwatorskich (po prawej).

Broszura przygotowana została w ramach realizacji przez Gminę Komańcza projektu *"Przywracanie pamięci o poległych pochowanych na cmentarzu wojennym w Starym Łupkowie"*.

Dofinansowano ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego pochodzących z Funduszu Promocji Kultury.

Są miejsca, które milczą. I są takie, które czekają, aż ktoś zechce usłyszeć.

Znajdziesz tu ślady tętniącej niegdyś życiem wsi, odsłonięte fundamenty cerkwi i stary łemkowski cmentarz. To także nekropolia będąca miejscem spoczynku kilkuset żołnierzy poległych w Wielkiej Wojnie.

Tu również trwa milczący świadek upływającego czasu – figura Chrystusa, którą od lat powoli pochłania rosnące drzewo.

Nieopodal znajduje się tunel kolejowy, który od ponad 150 lat łączył kiedyś Galicję z Węgrami, dziś Polskę ze Słowacją.

Łupków to miejsce, gdzie historia nie jest opowieścią – jest doświadczeniem.